

BAJCSI ILDIKÓ*

Összefoglaló munka a csehszlovákiai magyarság 1945-1989 közötti történetéről

Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.

A csehszlovákiai magyarság 1945 utáni történetének feldolgozása mindmáig számos vonatkozásban hiányos, ezért is fontos e könyv, mely jól felépített témaköreivel összefoglaló igényű munka. Különösen azért, mert a 20. század második felének csehszlovákiai magyar kisebbségtörténete összmagyar szempontból is számos fontos kérdést, illetve a csehszlovák történelmi kontextusban is jelentős problémát vet fel. Popély Árpád munkája ennek megfelelően egyszerre úttörő és hiánypótló vállalkozásnak számít, s bár a kötet nem pótolhatja teljes mértékben az időszak kisebbségtörténeti kutatásának hiányosságait, fontos előfutára és előzménye lehet a korszak történéseit összegyűjtő komolyabb szintézisnek.

Az időszak történeti feldolgozatlanságának egyik fő okaként a pártállami évek tabuizált – a kisebbségek történeti kutatását hátráltató – témáit jelöli meg a szerző: „(...) a kisebbségek történetének kutatását nem támogató egykori pártállami keretekre, a megfelelő intézményi háttér ezzel szorosan összefüggő és csupán az utóbbi másfél-két évtizedben enyhülő hiányára, a források feltáratlanságára és az egyes részkérdéseket az alapkutatások szintjén feldolgozó tanulmányok csekély számára kívánom felhívni a

---

* A szerző az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi doktori iskolájának PhD hallgatója. E-mail: ildikobajcsiov@gmail.com

figyelmet.”¹ A hiánypótlás mellett a kötet másik érdeme, hogy miközben lehetőséget teremt egy átfogó kép kialakítására a csehszlovákiai magyarság fél évszázadának történeiről, a vizsgált ötven év kulcsfontosságú eseményeinek forrásokig visszanyúló elemzését helyezi egymás mellé.

A munka egészére jellemző precizitást jelzi, hogy a szerző olyan általános történeti bevezetővel indít, amely nagyban hozzásegíti az olvasót a tájékozódáshoz, és a további fejezetek értelmezéséhez is támpontot nyújt. Ebben a részben nemcsak a vizsgált időszak történeti áttekintésére kerül sor, de az egyes időszakok historiográfiai feldolgozottságáról is képet kaphatunk.

A kötet négy fő időszakot vizsgálva, tíz fejezetben mutatja be a csehszlovákiai magyarság II. világháború utáni kritikus periódusát, majd a pártállami korszakot. A világháborúnak a magyar közösségre nézve felettébb baljós következményeitől az 1989-es csehszlovákiai rendszerváltás kisebbségpolitikai változásáig terjed az elemzés.² A kötet első fejezetében kaptak helyet a csehszlovákiai magyarság jogfosztottságának vizsgálatával foglalkozó elemzések. Alapkérdéseket elemez a szerző az 1945 és 1948 közötti események csehországi, szlovákiai és magyarországi levéltári forrásai alapján. A munka első fejezetét – a könyv egészének közel egyharmadát – kitevő rész négy alfejezetre oszlik. Ezek a csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztottságaként jelölt időszak „klasszikus” felosztása szerint a csehszlovák-magyar lakosságcserével, a csehországi deportálásokkal, majd a reszlovakizációval, illetve a belső telepítések ügyével foglalkoznak.

Ahogy azt a szerző is jelzi, a jogfosztottság éveinek eseményeit már számos szempontból vizsgálta a történetírás a rendszerváltás időszaka után, több kérdést azonban nem sikerült kellő mértékben feldolgozni.³ „*Munkánkban (...) a kevésbé ismert szlovák telepítési*

---

¹ 9.

² A négy fő időszak a következő: *A jogfosztottság évei (1945-1948)*, *A kommunista hatalomátvételtől a magyar forradalomig (1948-1956)*, *A prágai tavasz időszaka (1968-1969)*, *Úton a rendszerváltás felé (1988-1989)*.

³ Jelen kötet szerzőjén kívül a szlovákiai magyar történetírás szempontjából elsősorban Vadkerty Katalin vizsgálatait és összefoglaló munkáját kell kiemelni: Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2007. A jogfosztottság éveinek historiográfiájáról bővebben lásd: Bajcsi Ildikó:

és reszlovakizációs tervezetekről, mindezek eltérő területi vonatkozásairól és mérlegéről nyújtunk áttekintést.” – írja Popély Árpád a kötet bevezetőjében, rámutatva kutatásai újszerűségére.⁴ A szerző a csehszlovák-magyar lakosságcsere kapcsán például kitér a csehszlovák, illetve a szlovák kitelepítési tervekre, a Szlovákiából kitelepíteni szándékozott magyarok számára, valamint a kitelepítési tervezett régiókat és településeket érintő prágai és pozsonyi elképzelésekre. A tanulmány egyúttal a lakosságcsere etnikai következményeire is rávilágít, amely a belső telepítésekkel együtt „*oly nagymértékben alakította át a magyar nyelvterület etnikai összetételét, amelyhez fogható népességátrendeződesre a török háborúkat követő 18. századi migráció óta nem volt példa.*”⁵

A munka fontos érdekékként kell megemlíteni Csehszlovákia és Magyarország politikai koncepcióinak ütköztetését a csehszlovák-magyar lakosságcsere kérdésében. A szerző nagy súlyt fektet a korabeli források adatainak megismertetésére, s így a kötetben pontos képet kapunk a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, valamint a Szlovák Nemzeti Levéltár iratanyagában található statisztikai adatok közléséből, mind a lakosságcsereéről, mind a lakosságcsere részeként kitelepített szlovákiai magyarokról. Popély Árpád átfogó, alapos és hiánypótló elemzést ad a korabeli csehszlovákiai etnikai tisztogatást szolgáló, államközi szerződéssel legitimált eljárásról. Emellett a Csehországba deportált magyarok számának egyes forrásokban található számbeli eltéréseiről és annak okairól szintén értesülhetünk.⁶ A reszlovakizáció területi vonatkozásainak elemzése jelent újdonságot a kérdés magyar historiográfiájában: az egyes régiókat és községeket érintő tervezetek

A homogén nemzetállam zsákutcája A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolására tett kísérletek a magyar, illetve a szlovák történetírásban 271-282. In: Bóna László – Hajdú Anikó (szerk.): *Nemzet és kisebbség. Társadalomtörténeti változások a XIX-XX. században.* Komárom, TéKa, 2014.

⁴ 9.

⁵ A lakosságcsere etnikai következményeiről a továbbiakban így ír a szerző: „*Egy-két, a telepítések által kevésbé érintett régió (...) kivételével egyes lakosságúvá vált a korábban még meglehetősen homogén magyar etnikai terület szinte valamennyi községe. A ki- és betelepítések által leginkább érintett régiókban (...) pedig gyakorlatilag meg is szűnt a két évszázada ugyan folyamatosan dél felé nyomuló, de azért a 20. század közepéig jellegzetesen kirajzolódó nyelvhatár is.*” 50.

⁶ 66-70.

ismertetése mellett kitér az érintett közösségek reakciójára, a reszlovakizációs felhívás következményeire. Mindez szintén hiánypótló elemzésnek számít.

A munka következő részében a csehszlovákiai magyarság szempontjából – az országos politikai változások mellett a kisebbségi társadalmat érintő atrocitások és diszkriminatív intézkedések következtében – egy teljesen új időszak következik, amely a kommunista hatalomátvételtől a magyar forradalom időszakáig, vagyis 1956-ig vezet. A témakör első fejezete a Csehszlovákia Kommunista Pártja keretén belül rövid ideig működött Magyar Bizottsággal foglalkozik. Ennek a szervezetnek viszonylag komoly szerepe volt a pártállami években a magyarsággal kapcsolatos állampárti döntések végrehajtásában. A Magyar Bizottság tevékenységéről szóló alfejezet a csehszlovákiai magyarság két legfontosabb korabeli kulturális intézményének – az *Új Szó* nevű pártlap és a Csemadok – megalakulásával kapcsolatos. A hiánypótló téma legfontosabb forrásanyagát a bizottsági ülések feljegyzései, valamint a szlovák pártvezetés dokumentumai adják.

A következő fejezet a prágai és pozsonyi magyar külképviselet és a csehszlovákiai magyarság történetét dolgozza fel 1948-tól 1956-ig. Ahogy azt a szerző maga is megjegyzi, a fejezet a pártállami évek 1956-ig tárgyalt időszakának a legfontosabb részét képezi: „*A témakör gerincét a hetedik fejezet alkotja, amely a prágai magyar követség és a pozsonyi magyar főkonzulátus jelentései alapján a magyar diplomáciának a csehszlovákiai magyarság problémái iránti – kezdetben intenzív, majd egyre lanyhuló, de azért soha meg nem szűnő – érdeklődését vázolja fel (...).*”⁷ A szerző a két ország diplomáciai kapcsolataival a magyar politikai aktivitás visszasságai mellett elsősorban a magyar kisebbség jogfosztottságának továbbélésére hívja fel a figyelmet. A két ország kapcsolatainak kisebbségi vonatkozásai közül olyan centrális kérdéseket vizsgál, mint például Esterházy János megmentésének az ügye, vagy a Dél Akció, mely a Szovjetunió által foganatosított politikai nyomásgyakorlás ellenében igazolja a konfliktusok további jelenlétét és a kisebbségi kérdés megoldatlanságát a pártállami évek kezdeti szakaszában. Az állampolgárság visszaadásával foglalkozó rész szintén a kettőségekkel áthatott politikai légkört igazolja, mely a

---

⁷ 10.

kisebbségpolitika terén az 1950-es éveket jellemezte Csehszlovákiában. A kisebbségi magyarság vezető személyiségeinek lojalitása mellett az állampárt által irányított személycserékre és a korszakot jellemző anomáliákra egyaránt rámutat. Ennek kapcsán kerül sor a Csemadok mellett Lőrincz Gyula személyének a bemutatására és a további kulturális intézmények kiépítésének az elemzésére, valamint olyan kevésbé kutatott témák vizsgálatára, mint a magyar színdarabok vagy a szimbolikus jelentőségű szobrok felállításának a kérdése a pártállami évek első évtizedében. A fejezet utolsó része a csehszlovákiai magyarság 1956-os forradalom idején tanúsított magatartásának a vizsgálatával zárul, mely téma mélyebb vizsgálata szintén várat még magára.

A szlovák pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom című fejezet külön érdeme, hogy a csehszlovákiai kisebbséget tekintve kevésbé feldolgozott témának számít. A szerző a kommunista pártvezetés levéltári iratanyaga segítségével „(...) arra keresi a választ, milyen módon reagált a pozsonyi pártközpont az 1956. októberi-novemberi magyarországi eseményekre, milyen lépéseket tett a forradalom továbbterjedésének megakadályozása érdekében, hogyan értékelte az ország magyarságának a forradalom alatti magatartását, végül pedig, hogy a forradalom milyen kisebbségpolitikai intézkedések meghozatalára készítette a pártvezetést.”⁸ A fejezet a kommunista pártvezetés levéltári forrásai mellett korabeli sajtóanyagot is – elsősorban az *Új Szó* című napilapot – használ az elemzéshez. Összegzőképpen a szerző kiemeli, hogy az 1956-os forradalom kapcsán Csehszlovákiában nem került sor komolyabb rendszerellenes megmozdulásokra. A tartózkodó magatartás pedig a magyar kisebbséget is jellemezte. Ennek fő okaként elsősorban a csehszlovákiai magyarságnak a jogfosztottság éveiből származó félelmeit említi.⁹

A következő fejezet új időszakba vezet át a pártállami korszakon belül, és a Magyarországhoz képest némiképp megkésve bekövetkezett enyhülési folyamat csúcspontját vizsgálja. A „prágai tavasz” néven emlegetett periódus kisebbségtörténeti vonatkozásait elemzi a szerző. *A csehszlovákiai magyarság a reformfolyamatban és a normalizáció első éveiben* című alfejezet elsősorban a

---

⁸ 209.

⁹ 223.

társadalmi és politikai rendszer demokratizálásával szorosan összefüggő nemzetiségi reformelképzeléseket mutatja be. Ezen belül elsősorban a Csemadok szerepét emeli ki, amely ebben az időszakban megpróbálta felvállalni a magyar kisebbség érdekképviseletét. Emellett azok a fiatal értelmiségi személyiségek – például Duray Miklós és Varga Sándor – is megjelennek, akik húsz évvel később, a rendszerváltás idején kaptak fontos szerepet. A fejezet következő részei már a „husáki normalizáció” felé vezetnek: Csehszlovákia megszállása és a nemzetiségi alkotmánytörvény elfogadása után a visszarendeződés időszakát, ezzel párhuzamosan pedig a nemzetiségi törekvések bukását elemzi. Ezeknek az eseményeknek a vizsgálata nemcsak azért fontos, mert a politikai és társadalmi megújulás, ezzel együtt a rendszerváltás irányába mutatnak, hanem „*az ország lakosságának forradalmi hangulatában osztozó csehszlovákiai magyarság számára éppen a prágai tavasz jelentette az első igazán pozitív közösségi élményt*”.¹⁰

A kötet utolsó részének címe *Úton a rendszerváltás felé (1988-1989)*. A csehszlovákiai magyarságot és a rendszerváltást Budapest irányából a pozsonyi magyar főkonzulátus, valamint a prágai nagykövetség iratanyaga alapján elemzi. Ezen belül külön témaként jelenik meg az egyes kisebbségi beadványok kérdése.¹¹ Popély Árpád felfogásában nagy szerepet játszanak az 1988 – 1989. évi magyar beadványok és petíciók, amelyek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a csehszlovákiai magyarság az erdélyihez hasonlóan aktív és kezdeményező szerepet játszott a rendszerváltás folyamatában. Ezek közül a beadványok közül Popély a Duray-vezette csoport, a Csemadok és az Írószövetség anyagait emeli ki, amit a következőképpen indokol: „*A legnagyobb fajsúlyú s legnagyobb visszhangot kiváltó az a négy beadvány volt, amelyet 1988-1989 fordulóján a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége, vagyis a Csemadok, a Jogvédő Bizottság képviselői, az 1968 után félreállított reformkommunisták és a körükön tömörülő értelmiségiek, valamint az Írószövetség magyar tagozata fogalmazott*

---

¹⁰ 252.

¹¹ Ezen belül A Csemadok vezetésének a beadványa, a Csehszlovákiai magyarok memoranduma 1988, Az ún. harminchármas dokumentuma, valamint Az Írószövetség magyar tagozatának beadványa.

meg és juttatott el a legfelsőbb prágai, illetve pozsonyi állami és pártvezetéshez”¹²

A rendszerváltozás felé vezető úton a szerző kiemeli a magyar-csehszlovák kétoldalú kapcsolatok válságát, melyhez a Panoráma magyar kisebbséggel foglalkozó adásainak értékelése, valamint a Dubček-interjú ügye és következményei tartoznak. A konfliktusok között megjelenik még a nagymarosi vízlépcső építésének a felfüggesztése is, mely a magyar-csehszlovák kapcsolatok mélypontját jelentette. A kötet utolsó írásában már a demokratikus átalakulás kisebbségpolitikai vonatkozásairól ír, mely a magyar külügyi iratok véleményét foglalja össze az átalakulóban lévő Csemadokkal és más, újonnan megalakult érdekképviseleti mozgalmakkal kapcsolatban. A főkonzuli jelentések kapcsán a szerző a következőket jegyzi meg: „(...) ezek a vélemények még egy állandóan változó, a politikai erőviszonyok kikristályosodása előtti helyzetben születtek. Több meglátásuk, illetve megfogalmazott aggodalmuk azonban a politikai erőviszonyok letisztulásával sem veszített érvényéből, s amint azt az események tanúsították, be is igazolódtak”¹³

Popély Árpád kötetéből a csehszlovákiai magyarság több szempontból is kritikus „fél évszázadának” eseményei rajzolódnak ki, amely történeti szempontból számos válságjelenséget, egzisztenciális fenyegetettséget is magában hordozó időszakot jelentett. A kötet hiánypótló írások egész sorát rendezte egybe, és ezzel a csehszlovákiai magyar kisebbség 1945 utáni történetének legfontosabb vonatkozásait segíti összefoglaló megközelítésben láttatni. A diszkontinuitásokkal, a jogfosztottság, illetve a pártállami időszak eszköztelenségével terhelt ötven év kisebbségtörténeti periódusaiban a kisebbségi elitek teljes egészében lecserélődtek, pontosabban szólva, a hatalom igyekezett minden fordulóban saját lojális magyar csoportokat kialakítani. A már korábban megjelent írások egy kötetbe rendezése egyszerre ad fogódzókat, ugyanakkor jelzi a módszer kockázatait is. Például az egyes fejezetek témáit nagy súllyal határozzák meg a vizsgált források korlátai, melyek többnyire csupán az adott időszak egy-egy szeletét tükrözik.

---

¹² 257.

¹³ 281.

Az 1945-1989 közötti időszak, különösen a pártállamiság öt évtizedének átfogó elemző igényű, levéltári alapkutatásokra épülő, ezért valójában egyszerre tényfeltáró és rendszerező, a magyar kisebbségtörténet leíró tradícióit követő, módszeres munka. Fontos újdonsága az egyes fejezeteknek, hogy a szerző igyekszik csehszlovákiai és magyarországi forrásokat is használni. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található prágai nagykövetségi és pozsonyi konzuli anyagok különösen az 1968-1969, illetve az 1989. évi fordulat előzményeinek történetében bizonyultak hasznos forrásnak. A Csemadok korai történetének szentelt fejezetben viszont a magyar konzuli jelentések nem tudják pótolni a szervezet levéltárában található anyagokat. Hiányérzeteink a módszertani kérdésekre, valamint a források körére is vonatkoztathatók. A levéltári dokumentumok mellett a korabeli sajtóanyag feldolgozása, valamint a visszaemlékezések új szempontok és mélyebb elemzések felé mutathatnának a témában. Különösképpen a jogfosztottság vizsgálata kapcsán érdemes kiemelni a személyes nézőpontok és visszaemlékezések jelentőségét. Ezekre néhány kivételtől eltekintve jelen kötet írásaiban nem került sor.¹⁴ Mivel a kisebbségi magyarság kollektív emlékezetének formálódásában elengedhetetlenül fontos szerepe van az értelmiségi, politikai személyes visszaemlékezéseknek, ezek vizsgálata tovább árnyalhatná a témát, egyúttal az új nézőpontok szerinti vizsgálódást is elősegíthetné.

Mindazonáltal Popély Árpád munkája a maga nemében az első olyan komoly szakmai felkészültséggel, levéltári alapkutatásokkal megírt munka, amely túllép a sokat kutatott 1945-1948 közötti korszakon. Ezzel együtt a szerző korábban megjelentetett munkái –

---

¹⁴ Kivételt képeznek például a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában belül található visszaemlékezések (60.) vagy a Molnár Imre és Varga Kálmán által szerkesztett *Hazahúzott a szülőföld...* című kötet visszaemlékezései a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról. Molnár Imre – Varga Kálmán: *Hazahúzott a szülőföld... (Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról 1945-1953)*. Budapest, Püski, 1992, Ezen kívül felhasznált forrásként szerepel még: Szarka László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszertelepítéseinek emlékezete 1945-1948*. Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság /Források a kelet-közép-európai kisebbségek 20. századi történetéhez, 1., 2003.

különösen az 1944 és 1992 közötti kisebbségtörténeti kronológiai kézikönyve, valamint ugyancsak alapvető jelentőségű forrásközlései – mellett „nyitó” lépésnek bizonyulhat a csehszlovákiai magyarság 1945 utáni történetének komplex feldolgozásában.¹⁵

Mindezek alapján a kötetet nem csak történészeknek, de minden olyan érdeklődőnek ajánlom, aki a csehszlovákiai magyarság politika és társadalomtörténete iránt érdeklődik.

---

¹⁵ Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet (Nostra Tempora, 13.), 2006.; Popély Árpád: *1968 és csehszlovákiai magyarság*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet (Fontes Historiae Hungarorum, 3.), 2008.; Popély Árpád (szerk.): *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948-1956 közötti történetéhez. I. Válogatás a csehszlovák állami és pártszervek magyar kisebbséggel kapcsolatos dokumentumaiból. Spisy k dejinám Maďarov v Československu v rokoch 1948-1956 I. Výber z dokumentov československých štátnych a stranických orgánov o maďarskej menšine*. Somorja/Šamorín, Fórum Kisebbségkutató Intézet/Fórum inštitút pre výskum menšín (Fontes Historiae Hungarorum, 4.), 2008.; Popély Árpád (összeáll.): *Csehszlovákia – 1989. A rendszerváltozás éve a magyar diplomáciai jelentések tükrében*. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2009, 4. szám. 109-140.; Popély Árpád (szerk.): *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948-1956 közötti történetéhez II. Válogatás a prágai magyar követség és a pozsonyi magyar főkonzulátus magyar kisebbséggel kapcsolatos jelentéseiből*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet (Fontes Historiae Hungarorum, 5.), 2014.